

Obrana dubrovačkog predgrađa sredinom 13. stoljeća. Prilog istraživanju privatnih kula

U radu se analizira uloga privatnih kula izgrađenih u potezu sjeverno od bedema staroga grada Dubrovnika sredinom 13. stoljeća. To je razdoblje kada se gradski prostor počinje intenzivno širiti na sjeverna predgrađa, a konačne gradske zidine koje su ih okružile iznad Prijekog bile su dovršene tek na kraju stoljeća. Na temelju notarskih spisa rad pokušava rekonstruirati položaj privatnih kula i njihov obrambeni značaj s obzirom na proces izgradnje komunalnog gradskog bedema versus montem.

Ključne riječi: Dubrovnik; zidine, privatne kule, fortifikacije, predgrađe

Sjeverna linija *novih dubrovačkih bedema* zaokružila je grad krajem 13. stoljeća više-manje u današnjem opsegu, osim dijela oko dominikanskog samostana, i obuhvatila je *infra muros* sva predgrađa. Do tada su predgrađa (oblikovana izvan *bedema starog grada* od pretkomunalnog razdoblja) bila zaštićena kaštelom na istoku (oko područja katedrale) i moguće nekim parcijalnim privremenim fortifikacijama. U obrani predgrađa veliku su ulogu imali i privatnici koji su, zbog vlastite ali i opće sigurnosti, gradili kule i zidove oko svojih posjeda ili na bedemu staroga grada. Danas nije sigurna linija *bedema staroga grada*:¹ prema mišljenju L. Beritića, pravac bedema išao je današnjim južnim krajevima ulice M. Kaboge i Uske, tj. linijom istočno od hridina sv. Margarete do zapadno (kasnijeg hospitala) Domus Christija. Tu su, prema tom mišljenju, postojale tri kule koje su štitele *stari grad* na stijenama na potezu između današnjih ulica Široke i Lučarice: kula Bogdana Pisina ili *turris Budislavi* (kraj današnje Široke ulice), kula Marina Celipe – *turris Marini Celippe* (kraj današnje Tmušaste ulice) i kula Ivana Zereve – *turris Iohannis de Zereva* (negdje u blizini današnje Kabogine ili Uske ulice).² Prema drugim istraživanjima taj je

1 Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb 1958; Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb 1955; Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935; Željko Peković, *Dubrovnik: nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*, Split 1998.

2 Beritić, *Utvrđenja*, 15.

bedem išao južnije, linijom današnje Strossmayerove ulice,³ a tu su bile smještene i kule pripadnika vlastele.⁴ Novija istraživanja sve više ukazuju da je linija bedema staroga grada bila upravo tu.

Osim različitih stavova oko *starih bedema* koji su štitili grad pretkomunalnog razdoblja sa sjeverne strane, upitno je kako su bila branjena predgrađa, koja su postupno oblikovana i uklapana u gradski prostor. Neki su autori mišljenja da su u 13. stoljeću izgrađeni neki *srednji* bedemi koji su štitili prostore južnih gradskih predgrađa (južno od Place) prije konačnog *sjevernog* poteza, dok drugi smatraju da prije nije bilo izgrađenih fortifikacija oko predgrađa osim kaštela (*castruma*) na istoku.⁵ I dubrovačke kronike iz kasnijeg razdoblja spominju izgradnju nekih fortifikacija i prije kraja 13. stoljeća, a važan je i arheološki nalaz dijelova nekog obrambenog poteza u predgrađu, sjeverno od današnje ulice Cvijete Zuzorić.⁶

Konačni novi bedem oko Prijekog gradio se vjerojatno desetljećima. Malo je dokumenata koji spominju njegovo postojanje izravno prije samog kraja 13. i početka 14. stoljeća. Primjerice, regulacija iz 1296. govori o *gradskom bedemu* sjeverno od novoreguliranih ulica na Prijekom, a 1309. knez od prihoda sv. Marije uzima zajam da izgradi (općinske) *kule i utvrde* na novom gradskom zidu.⁷ Ipak, ima naznaka izgradnje sjevernog bedema i prije, primjerice u statutu 1272. godine.⁸ Ako

3 U prostoru sjeverno od Strossmayerove ulice (dvorište osnovne škole Grad) pronađene su kasnoromaničke i ranogotičke kuće i nepravilne, neregulirane ulice. Prema Pekoviću, ulice Uska i Kaboga išle su prije potresa 1667. do Strossmayerove, što potkrepljuje prikazom grada iz 17. stoljeća te kartom iz 16. stoljeća, kao i kartom koju su isusovci priložili svojoj molbi za izgradnju kolegija. Vidi i: I. Principe, Tri neobjavljene karte Dubrovnika, *Dubrovnik*, br. 1, 1991, 190. Prema Beritiću, Strossmayerova ulica nekadašnji je *decuman* staroga grada unutar bedema, a ulica od *Domina cardo*; Beritić, *Urbanistički razvitak*, 11.

4 Marija Planić-Lončarić u starijim radovima, oslanjajući se na Beritića, navodi da su bedemi išli kroz pravilne vlasteoske blokove; Marija Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb 1980, 20. U kasnijim elaboratima (iz 1984) liniju zida stavlja u Strossmayerovu ulicu; M. Planić-Lončarić, *Osnovna škola „Miše Simoni“, palače i vrt u Gučetićevoj ulici, objekti u Pracatovoj: analiza razvoja i stanje*, Zagreb 1984, str. 38. Formiranje velikih pravokutnih blokova sjeverno od Strossmayerove moguć je znak da je bedem bio južno, ali datacija tih blokova nije sigurna i varira između 11. i početka 13. stoljeća. Prije pravilnih, postojali su eliptoidni blokovi koji su prelazili liniju Strossmayerove iz staroga grada.

5 Planić-Lončarić smatra da je sljedeći „pravi sjeverni zid“ izgrađen tek tijekom 13. stoljeća na vrhu Prijekog.

6 Ivica Žile, Fortifikacijski sustavi u svjetlu recentnih arheoloških nalaza, *Dubrovnik*, 2, 1993, 223–228; Ivica Žile, Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga 2–4 u Dubrovniku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16, 1992, 19–28.

7 *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272*, ur. A. Šoljić – Z. Šundrica – I. Veselić, Dubrovnik 2002, L. II, c. XII. (dalje: DS). Beritić smatra su statutarne regulacije najvjerodostojniji dokaz da prije ovih bedema nisu postojali drugi izgrađeni u 13. stoljeću. Beritić, *Utvrđenja*, 18.

8 Tako već statut 1272. spominje tri nadstojnika općinskih radova kojima se plaćalo 500 perpera godišnje od carine sve dok se ne dovrši gradski zid. Bilo je i određeno da se blizu novog zida, zbog sigurnosti, ne smije niti iznutra niti izvana graditi novu građevinu na tri sežnja udaljenosti. DS, VII, XVIII. *De superstantibus super laboreris Comunis*.

je netko imao privatno zemljište u blizini tog bedema, općina ga je otkupljivala i davala zamjensko zemljište.⁹ (Na prostorima od sjevernog predgrađa prema Srđu bili su uglavnom vinogradi.)¹⁰ Jedan spor iz 1285. između općine i vlasnika posjeda blizu crkve Sigurate dokazuje da se konačni bedem već tada gradio oko Prijekog i da su postojali *officiales supra laborerio muri communis*.¹¹ Nadalje, u knjizi općinskih najmova iz 1286. spominju se i mesnice istočno od gradskoga zida, vjerojatno smještene negdje iznad kasnije Sponze, po čemu se može zaključiti da je i istočna strana predgrađa već bila ograđena.¹²

Ipak, ovom ćemo prilikom istražiti ulogu privatnika (dubrovačke vlastele) u obrani grada u zoni između staroga grada na stijenama i predgrađa južno od Place, u vrijeme prije (ili tijekom) izgradnje konačnih *novih sjevernih dubrovačkih* bedema. Izgradnjom sjevernog bedema i transformacijom urbanog tkiva, privatne kule postaju nepotrebne, pa i nepoželjne jer su se kosile s idejom komunalnog ustroja i potrebe za kontrolom cijeloga gradskoga prostora.

Trinaesto stoljeće donosi značajne promjene u dubrovačkoj povijesti: to je bio početak dugotrajne mletačke vlasti u Dubrovniku (od 1205. do 1358) koja je bila obilježena razvojem institucija i pravnog sustava,¹³ stambenom i javnom izgradnjom, demografskom ekspanzijom, te gospodarskim usponom.¹⁴ Bez obzira na uspostavljenu mletačku vlast, 13. stoljeće nije bilo posve mirno. Razdoblje je bilo obilježeno željom za autonomnošću i opasnošću iz zaleđa. Godine 1230-1232. Dubrovčani s potknežom Andrijom Dobranom preuzimaju nakratko vlast u gradu (tada su protiv Mlečana bili okupljeni oko potomaka svrgnutog kneza Damjana Jude, „Judin

9 DS, V, 9 (*De edificacione prope murum novum non facienda*).

10 DS, V, 27. Statutom je bilo određeno da sva zemljišta koja su bila izvan gradskog zida moraju ići granicama kojima idu kroz grad. DS, V, 20 (*De teritoriis que sunt extra murum civitatis*).

11 Primjerice, u jednom se dokumentu iz 1285. spominje spor između općine i privatnika koji su, čini se, imali posjede na mjestu izgradnje novog sjevernog zida: Svećenik Rosin de Bayslava sporio je oko zaposjedanja svog posjeda: pri tome se opisuje kako je *nekad* izgledala ulica koja je dolazila od crkve Sigurate (danas u predjelu Prijeko, u blizini franjevačkog samostana) prema uglu gradskog zida (*ubi sunt due ballasterie prope angulum muri ciuitatis, qui est ex parte occidentis*) zatim prema *locum illum ubi nunc est porta*, do posjeda Rosina *extra murum civitatis*. Crkva Sigurate se opisuje *intus in ciuitate*; MHR, III, d. 232, 77. Nadalje, godine 1284. spominje se drugi spor s općinom jer se Volkoslava de Crossio žalila da su službenici za izgradnju bedema (*officiales supra laborerio muri communis*) napravili temelj zida (*fundamentum*) koristeći kamenje iz suhozida (*maceria longa*) na njenom posjedu izvan grada. Svjedoci navode da je taj suhozid tamo bio od davnina i opisuje se njegova dužina (*xx vargis*) od istoka prema zapadu. Posjed s vinogradima je korišten i za držanje životinja, a pripadao je zemlji Petra Spualdi (Crossio) i *illorum de Crossio*. MHR, III, d. 135, 50.

12 Irena Benyovsky Latin i Danko Zelić (ur.), *Knjige nekretnina Dubrovačke općine (13-18. st.). Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad affectum (saec. XIII-XVIII)*, sv. 1, Zagreb-Dubrovnik 2007.

13 Već je 1238. donesena prva pravna zbirka, ali do danas je sačuvan tek statut iz 1272. Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik 1997, 14.

14 Grad tada sklapa i trgovačke ugovore s talijanskim i dalmatinskim gradovima.

klan”), kao i 1251. kad gradom vladaju 2 potkneza.¹⁵ Osim ovih unutrašnjih nestabilnosti, zbog teritorijalnih granica (i pitanja metropolije) dolazilo je ponovno (kao i u prethodnom stoljeću) do čestih sukoba sa srpskim vladarima u zaleđu. Osobito je bilo opasno razdoblje Stefana Uroša I. (1243-1276) koji je širio područje svoje vlasti prema jugu. Godine 1252. srpska je vojska, prema kronici Junija Restija, napala grad sa željom da spriječi izgradnju *novih dubrovačkih bedema*.¹⁶ Resti opisuje da se novi bedem oko grada počeo graditi od 1252. *sa zapada prema sjeveru*, da bi pripojio predgrađe koje se zvalo *Garište* ili *sv. Vlaha* jer se tada u Dubrovnik naselilo puno novih stanovnika. Tada je odlučeno i da se izgrade dijelovi staroga zida, koji je, pretpostavljamo, bio u ruševnom stanju.¹⁷ Predgrađe “Garište” ili sv. Vlaha se odnosilo na predio zapadno od današnje Široke ulice, moguće oko stare crkve sv. Vlaha ili zapadno od crkve Svih svetih gdje se formiralo, izvan glavnog ulaza u grad, predgrađe još od pretkomunalnog razdoblja.¹⁸ „Stari zidovi“ koje je trebalo popraviti mogli su se odnositi na *bedem oko staroga grada* koji je bio u lošem stanju zbog napada tijekom 12. i 13. stoljeća.¹⁹ Ipak, prema Beritiću, opisi analista i kroničara o izgradnji bedema

- 15 O tome više vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 1 (Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva), HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2011, 213-217; Robin Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 34, 44-45; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1, Matica hrvatska, Zagreb 1980; 62-65; Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2009; Bariša Krekić, *Unequal Rivals*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2007. Miljenko Foretić, Venecija u zrcalu starog Dubrovnika, u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabраних radova*, ur. Anica Kisić. Dubrovnik: Matica hrvatska, 2007, 321-328. Lovro Kunčević, Dubrovačka slika Venecije i venecijanska slika Dubrovnika u ranom novom vijeku, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, sv. 50, 2012, 9-37.
- 16 Dubrovčani su, prema Restiju, pokušali posredovati kod kralja oko zidina, ali bezuspješno; *Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulæ*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 25, ur. Natko Nodilo, Zagreb: JAZU, 1893, 90. Ovu izgradnju ni Ragnina ni Anonim uopće ne spominju. Vidi: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*. Monumenta spectantiam Slavorum meridionalium 24, ur. Natko Nodilo. Zagreb: JAZU, 1883.
- 17 *Et alcune mura vecchie in altre parti della citta si rifacevano*; Resti, 90.
- 18 Terminologija vezana uz ovaj opis preuzeta je iz kasnijeg vremena – *Garištem* se naziva predio kod kasnijeg samostana sv. Klare (stara crkva sv. Vlaha) nakon požara 1296. Sam termin *burgus* (kasnije seksterij) *sv. Vlaha* vjerojatno je mijenjao značenje jer se toponim vezan uz crkvu sv. Vlaha smještenu na mjestu sv. Klare u kronikama grada miješao s predgrađem sv. Vlaha *alla piazza* koji se odnosio na prostor predgrađa južno od Place.
- 19 Nakon smrti dukljanskog vladara Bodina, koji je neuspješno opsjedao grad, Dubrovnik nominalno priznaje bizantsku vlast, ali sve više postaje i interesna sfera Mlečana (nakratko osvajaju grad 1125. i 1171). Oni 1125. godine nakratko osvajaju dalmatinske gradove s Dubrovnikom, ali su nakon 20 godina protjerani iz grada. Prilikom osvajanja grada od Mlečana 1171. spominje se razaranje nekih gradskih kula i zidina, vjerojatno oko staroga grada ili katedrale (tada je srušena stara crkva na čijem će se mjestu graditi nova katedrala u 12. stoljeću). Smrt bizantskog cara Emanuela Komnena značila je slabljenje carstva, a za Dubrovnik ponovnu opasnost iz zaleđa zbog pretenzija Nemanjića (1185). Stefan Nemanja je 1180-ih proširio svoju državu na Zetsko primorje i Kotor, a uskoro počinju i problemi s Dubrovnikom (radi interesa na Korčuli i Visu).

1252. neutemeljeni su ili se odnose na izgradnju konačnog *sjevernog* bedema oko sjevernog predgrađa sv. Nikole. Beritić ostavlja mogućnost da je izgradnja 1252. možda bila planirana, ali nikad izvršena te da bi se bedem, da je postojao, morao spomenuti prvenstveno u statutarnim regulacijama o ulicama u predgrađima iz 1272. i 1296. te u ostalim arhivskim dokumentima 13. stoljeća. Iako se podaci kronika moraju vrlo oprezno staviti u prostor i vrijeme, sigurno je da se konačni sjeverni *novi zid* koji je obuhvaćao sva predgrađa, gradio i planirao vrlo dugo (a vjerojatno je već 1280-ih bio djelomično izgrađen). U tom dugom procesu trebalo je ipak uspostaviti obranu nezaštićenih predjela predgrađa. O izgradnji bedema koji su navodno započeti 1252. nema izravnih suvremenih podataka. Dubrovčani su prema Restiju posredovali kod srpskog kralja u vezi izgradnje tog zida i nakon diplomatskih akcija i isplate,²⁰ 1254. godine su sklopili mir.²¹

Međutim, rat s Urošem ponovno izbija 1265. godine, ali je grad i tada sklopio mir uz plaćanje tributa 2000 perpera godišnje. Godine 1266. opisuje se opet, u kronici Junija Restija (ovaj put i Ragnininoj) početak izgradnje *novog gradskog bedema* oko predgrađa.²² Razdoblje između mira iz 1265. i 1275. (godine kad je Uroš opet napao grad) je stanje relativne sigurnosti od vanjskog napada, ali unutrašnje prilike nisu bile stabilne. Dubrovčani su otjerali iz grada mletačkog kneza Giovannija Querinija, te im je zbog toga prijetio mletački dužd.²³ Opisi bedema iz 1266. prema Beritiću se opet odnose na konačni sjeverni bedem iznad Prijekog, a kronološki su nepouzdana.²⁴ Ž. Peković pak spomenute kroničarske opise izgradnje bedema

Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 28, 31. Nemanja je navodno 1185. opsjedao grad i *probio obranu*. Nemanjići priznaju gradu njegove hereditas (na „dvoru“ kralja Williama II. u gradu je navodno potpisan mirovni ugovor 1186). Vidi: Ivica Prlender, Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada na istočnojadranskoj obali tijekom XI. i XII. stoljeća, *Historijski zbornik*, LXII (2009), br. 1, str. 1-27; Ivica Prlender, *Sve opsade Dubrovnika*, Croatian P.E.N. Centre, Zagreb-Dubrovnik, Zagreb 1993, 1-34; Ivica Prlender, Korčula i Dubrovnik u XIII. st., u: *Marko Polo i istočni Jadran u XIII. stoljeću* (ur. I. Padovan), Zagreb 1996, 63-64; Josip Lučić, Dubrovčani na jadranskom prostoru od 7. stoljeća do godine 1205, *Rad JAZU*, t. 369, 1975, 3-38.

20 Resti, 90.

21 Dubrovčani 1254. zalažu neke svoje prihode, od carine i mesnica, da plate Urošu mir. CD, IV, d. 499.

22 Resti, 96; Ragnina, 221. L. Beritić „Ranjininu vijest o izgradnji zida 1266. smatra pouzdanijom od Restijeve”. Beritić, *Utvrđenja*, 18.

23 Vekarić, *Vlastela*, sv. 1, 215; Gregor Čremošnik, Odnos Dubrovnika prema Mlecima do godine 1358, *Narodna starina*, 12/1933, 176.

24 Visoki toranj koji ide prema Lovrijencu mogao je, prema Beritiću, biti onaj kod vrata od Pila. Isti autor smatra da je zid na istočnom kraju mogao ići do sv. Nikole, a ne do sv. Luke kako stoji u opisu (jer su kod sv. Nikole sačuvani ostaci zida koji se od kule sv. Jakova spuštaju prema zvoniku). Kule koje spominju Resti i Ragnina, prema Beritiću, su četiri kule kod luke; to bi mogle biti: kula sv. Luke, kula koja je bila kod starog arsenala (srušena za Austrije pri proširenju gata), kula ugrađena u bastion Palača (gdje završavaju arkade arsenala) i kula Kneževog dvora kod vrata od Ponte (*turris campanaria*). Beritić, *Utvrđenja*, 19, 28. Nada Grujić također se služi podacima o kulama, locirajući ih blizu luke. Nada Grujić, Knežev dvor u Dubrovniku prije 1435. godine, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, 40, 2003/2004, 149-171, 156.

iz 1252. i 1266. veže uz planirano ozidavanje južnog predgrađa „sv. Vlaha”, dakle pretpostavlja da je ipak postojao neki *srednji zid* prije izgradnje sjevernog konačnog poteza i obuhvaćao prostor istočno od Široke ulice.²⁵

Ulogu obrane su u prvoj polovici 13. stoljeća imale i privatne fortifikacije prije izgradnje novoga zida. U razdoblju kada grad nije posve razvio svoj obrambeni sustav, pojedini pripadnici vlastele – vlasnici stambeno-gospodarskih blokova na području između grada i predgrađa, preuzimaju obranu grada čime ujedno osiguravaju i svoj posjed. Tome su uostalom dokaz i nazivi gradskih vrata i kula koji imaju nazive imena pripadnika gradske elite (u statutu se spominju vrata Pisino, vrata Mence...). Veliki zemljišni sklopovi predstavljaju neurbane formacije ograničene prostora (što se vidi u nazivu *territoria*), a njihova je struktura osim društvenih odnosa, odražavala potrebu za sigurnošću. U unutrašnjost tih velikih zatvorenih građevinskih sklopova, međusobno izoliranih privatnim zidovima, vodili su slijepi prilazi. Uz utvrđeni objekt vlasnika tu se nalazilo i dvorište u kojem su bile i gospodarske zgrade (skladišta, peći, izvori vode) i (drvene) kućice zavisnih stanovnika, kasnije najmoprimaca, bez prilaza na ulicu.²⁶

Druga polovica 13. stoljeća obilježena je pretvaranjem predgrađa u stambeni gradski prostor: reguliranje ulica kroz burgus počinje i prije njihova ozakonjenja u statutu 1272. godine.²⁷ Notarski dokumenti posljednjih desetljeća 13. stoljeća ukazuju na činjenicu, a to opisuju i sve dubrovačke kronike, da se povećava broj stanovnika grada pa tako i potreba za stambenim prostorima. Tada se vrtovi, koje je grad koristio izvan bedema staroga grada, počinju izgrađivati u kuće za stanovanje. Prostori uz vlasteoske blokove bili su reorganizirani te podijeljeni na građevinske čestice i iznajmljivani privatnicima koji su bili zainteresirani da grade kuće ili dućane.²⁸ Širenjem prema sjeveru središte predgrađa postaje Ulica od puča, koja je istočno povezivala kaštel, a zapadno glavni izlaz iz grada (Pile). Kaštel se u drugoj polovici 13. stoljeća otvara prema prostoru predgrađa i novom trgu (nekadašnja je utvrda bila orijentirana prema starom gradu), a njegova se obrambena uloga mijenja u administrativnu, gospodarsku i političku (kasnije knežev dvor).²⁹ Od 1280-ih go-

25 Peković, *Dubrovniki*, 87.

26 Najstariji blokovi nastali prije planiranih zahvata bili su nehomogene i nepravilne cjeline, koje se danas u rasteru jedva prepoznaju. Oni su ipak utjecali na razvoj kasnijih pravilnih blokova. Marija Planić-Lončarić, Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 12-13, 1988/98, 65-75, 70. Marija Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1980, 12-13, 18.

27 DS, VI/41, str. 320; Beritić, *Urbanistički*, 14-15; Milan Prelog, Dubrovački statut i izgradnja grada (1272-1972), *Peristil*, 14-15 (1971-72), 81-94.

28 Irena Benyovsky Latin – Danko Zelić, *Knjige nekretnina dubrovačke općine, 13.-18. st.*, sv. 1, HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2007, 24.

29 Godine 1296. spominje se u odredbi statuta kao *castellum* – promjena naziva upućuje na promjenu funkcije (*castrum* → *castellum*). Grujić, *Knežev dvor*, 153; Lukša Beritić, Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10, 1956, 61.

dina u blizini se grade fontik i carinarnica. Funkcija nekadašnjih zidova i kula oko vlasteoskih posjeda postaje nepotrebna, zamijenjena velikim općinskim gradskim bedemom i kulama.³⁰ Veliki privatni blokovi su isparcelizirani i kroz njih su trasirane javne općinske ulice, a komunalno uređenje nije bilo u skladu s velikim privatnim posjedima bez općinske kontrole. Razdoblje druge polovice 13. stoljeća je trenutak kada su već razvijene institucije vlasti zahtijevale pravnu uređenost, a to je i rezultat općih razvojnih strujanja koje se javljaju na Sredozemlju. Stoga ne čudi potreba za rušenjem takvih kula.

Kula kraj crkve Svih svetih

Prema Beritiću, bedemi staroga grada išli su linijom nešto južnije od crkve Svih svetih, a tu je postojala kula Bogdana Pisina ili *Turris Budislavi*.³¹ U izvorima se, preko puta crkve Svih svetih, spominje kula *Budisclave* – locirana *a boream* (S/SZ) od posjeda Bogdana Pisina (posjed Pisino se također opisuje *sub turri Budislaue*).³² Bogdan Pisino je poznat po tome što su po njegovoj kući nazvana gradska vrata u regulaciji statuta 1272. od kojih je u novoreguliranom predgrađu prema poljani (*campo*) trebala ići općinska ulica od juga prema sjeveru (prema Beritiću današnja Široka Ulica). Teritorij Bogdana de Pisino graničio je, prema nekim notarskim dokumentima, sjeverno, zapadno i istočno općinskim ulicama,³³ a neke kućice u najmu na tom posjedu locirane su preko puta crkve Svih svetih (*versus ecclesiam Omnium Sanctorum super via comunis*).³⁴ Radilo se čini se o većem vlasteoskom bloku. Posjed Pisino nasljeđuju prema oporuci 1280. njegova kćer Radoslava, zet Pasko de Cipagna (Poca) i unuk Savin de Cipagna (Poca).

Kula je, ako je bila *a boream* od posjeda Pisino/Cipagna bila negdje preko puta Svih svetih (moguće i jugozapadno). Beritić je smatrao da su vrata Pisino bila na istom mjestu kao i kula *Budisclave*³⁵ i da su obje građevine smještene na bedemu starog grada nešto južnije od crkve Svih svetih.³⁶ Ipak, kuća Bogdana Pisina se ne spominje izravno kraj kule *Budisclave* (kraj kule su locirane drvene kućice na posje-

30 Planić-Lončarić, Zajednički prostori, 72.

31 Beritić, *Utvrdjenja*, 15.

32 Gregor Čremošnik (ur.), Spisi dubrovačke kancelarije, sv. 1, Zapisi notara Tomazina da Savere 1278-1282, Zagreb, *Monumenta historica Ragusina*, 1951 (dalje: MHR, I), 408, 117; Josip Lučić (ur.), Spisi dubrovačke kancelarije. Sv. 2, Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284. Diversa Cancellariae I (1282-1284). Testamenta I (1282-1284), Zagreb 1984 (dalje: MHR II), 871, 201, 824, 254.

33 MHR I, 451, 130.

34 MHR II, d. 871, 201; d. 952, 226; d.1032, 251.

35 Beritić, *Utvrdjenja*, 15.

36 DS, V, 41: *Via autem que venit a porta que subtus domum Bogdani de Pissino vadat rectam usque ad Campum...*

du Pisino). Prema Beritiću, vrata Pisino su istovjetna vratima Kaštela Lave,³⁷ odnosno zapadnom ulazu u grad. U jednom dokumentu iz 1262. spominje se crkva Svih svetih *ad portam occidentalem veteris urbis sita*.³⁸ Matijašević u rukopisu Zibaldone piše da je crkva Domino (Svih svetih) bila sagrađena pred vratima Kaštela Lave.³⁹ Godine 1272. ista se vrata nazivaju prema privatnoj kući – pa je moguće da su *vrata grada* u međuvremenu bila pomaknuta zapadnije. Zanimljivi su i manje poznati podaci kronike Serafina Cerve (neobjavljen rukopis 18. stoljeća u Dominikanskoj knjižnici),⁴⁰ prema kojima se grad 1269. proširuje tako da je *starom gradu* dodano predgrađe koje *dijelom gleda prema zapadu*. Prema opisu je do te godine *gradska ulica Pomerium, koja se zapravo zove Lata bila granična*.⁴¹ Prema Cervi, 1269. godine je prigradsko naselje (koje se nazivalo *sv. Vlaha* jer je ondje bila njegova crkva, a sada ga nazivaju *Garište*) pripojeno, zidine i stražarnice (*moenia qui ac propugnacula*) su okolo podignute i *vrata Pile* koja su do sada bila pokraj Svih svetih prenešena su s druge strane novog Pomerija.⁴² Sam Cerva napominje da je predgrađe uklopljeno zbog povećanja stanovništva, a da do njegovog vremena spomenuti zid nije očuvan jer je izgorio u požaru. Moguće je da se tu radi o ozidavanju dijela predgrađa zapadno od crkve Svih svetih, kao fazi izgradnje konačnog sjevernog *novoga bedema* koji je prema opisima kroničara kretao sa zapada prema sjeveru (od 1266). U tom slučaju bi se i gradska vrata pomakla zapadnije, kako je i opisano u kronici Serafina Cerve.

Statut iz 1272. godine spominje da ulica Svih svetih ide prema gradskom zidu i gradskim vratima – *porta muri civitatis*. Prema Beritiću su to vrata u zapadnom gradskom zidu koja se još danas zazidana vide kod Doma staraca.⁴³ Kasnija vrata grada bila su još sjevernije. Planić-Lončarić za vrata spomenuta u statutu 1272. na zapadnom kraju Ulice od puča smatra da su bila sjeverno od crkve Svih svetih, ali da

37 Beritić, Ubikacija, 29.

38 Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, tomus sextus, Venetiis 1800, 108: *...rector ecclesiae Omnium Sanctorum, que ad portam occidentalem veteris urbis sita, ejusque Sacerdotio Parungerius fruebatur; nunc a S. Domino titulum habet*. Ivica Žile, Rezultati arheoloških istraživanja u Domu Marina Držića u Dubrovniku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, 1988-1989, 49-57, 52, 54

39 I. M. Matijašević, Zibaldone, II, s. 267, Knjižnica samostana Mala braća u Dubrovniku; preuzeto iz: Peković, *Dubrovnik*, 46. Prema Beritiću, ostatak tih vrata sačuvan je u Ulici od Domina 6 (on ih naziva i Vrata kaštela). Peković smatra da su vrata bila u liniji Strossmayerove ulice, a da lokacija koju predlaže Beritić nije moguća zbog terena. Arheološka su istraživanja sjeverno od Strossmayerove našla kasnoromaničke i ranogotičke kuće te nepravilne, neregulirane ulice. Prema Pekoviću, to je dokaz širenja izvan bedema prije reguliranja burgusa.

40 Serafin Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina, sive ragusinae provinciae pontificum series variis ecclesiarum monumentis atque historicis, chronologicis, criticis commentariis ...* sign. 36 – IV – 14, rukopis u biblioteci Dominikanskog samostana u Dubrovniku. Dubrovački kroničar Serafin Marija Crijević (1686-1759).

41 Zanimljiv je spomen ulice: Farlati, *Illyrici*, VI, 103: „Octavianus S. Mariae in Via lata“.

42 U jednom dokumentu iz 1281. crkva Svih svetih locirana je *intus a muro civitatis*. MHR, I, doc. 593.

43 Beritić, *Urbanistički*, 14.

nisu služila da se kroz njih prolazi kroz gradski bedem.⁴⁴ Prema kroničarima su 1277. bila su izgrađena nova gradska vrata (Pile) iznad kojih se postavlja kip sv. Vlaha.⁴⁵

Ipak, podatke iz kronika ne možemo sasvim pouzdano prihvatiti – problem tog izvora je činjenica da u njima egzistiraju, kao jednakovrijedni podaci, „glasine“, stariji izvori različite provenijencije (s legendarnom poviješću) i suvremeni izvori. S različitom dozom kritičnosti prepisivali su podatke jedni od drugih i prilagođavali ih svom vremenu i namjeri nastanka. Ne treba posve zanemariti podatke o bedemima koje donose pojedini ljetopisci i kroničari, ali moramo biti vrlo oprezni o njihovom postavljanju u prostorne i vremenske kategorije, te ih usporediti sa suvremenim podacima i ostalim relevantnim izvorima.⁴⁶

Uz *vrata Pisino* spominju se u statutu iz 1272. *Vrata Celenge* kao južni kraj ulice koja je išla do one ulice koja je vodila do kaštela (Ulice od Puča). Beritić je tu ulicu locirao u današnju Ulicu Celenge, koja se nalazi istočno od Široke, a paralelno s njom. Statut spominje i ulicu južno od crkve Svih svetih,⁴⁷ prema Beritiću to je današnja ulica Hliđina. Sjeverno od te ulice (možda između crkve i ulice) bila je, prema statutu, kuća Miha de Bincole, a južno kuća Marina Villanija.⁴⁸ Moguće je da je kuća Marina Villanija ista kao i ona Marina *Millana* iz 1279. locirana zapadno od kuće koju Slava de Pecorario⁴⁹ prodaje (za čak 500 sdg) 1279. Kateni, ženi Šimuna Benese *ad portam de Zalenga*. Prema Beritiću, *vrata Celenge* su bila oko 12 metara istočno od *vrata Bogdana Pisino* na *bedemu staroga grada* (prema statutu iz 1272. od vrata Celenge išla je javna ulica prema Ulici od puča, danas Ulica od Celenge).⁵⁰ Peković smatra da su razmaci među ostalim kulama oko 60 metara (taj odnos potvrđuje i vedutom grada iz 12. st.) te da je nemoguće da su vrata Pisino i vrata Celenga bila tako blizu.⁵¹

44 M. Planić-Lončarić pretpostavlja postojanje neke utvrde koja je, locirana sjeverno od crkve Svih svetih, imala ulogu obrane tog već kućama naseljenog gradskog podgrađa i dodatne obrane glavnog ulaza u grad. Hliđina ulica i njezin istočni nastavak Pracatova i Gučetićeva bile su, prema Planić-Lončarić, dio glavne komunikacijske osi u smjeru istok-zapad u razdoblju prve polovice 13. stoljeća. Tada se ta ulica protezala istočno sve do Lučarice (danas linija između Pracatove i Lučarice više ne postoji). Njezino zamiranje je vjerojatno vezano uz činjenicu da su se vrata kod Svih svetih pomaknula sjevernije te je i sjevernija Ulica od puča dobila na važnosti. Marija Planić-Lončarić, *Ceste, ulice i trgovi srednjovjekovnog Dubrovnika, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, 1990, 157-169.

45 Ranina, 222.

46 Nenad Ivić, *Domišljanje prošlosti. Kako je trinaestostoljetni splitski arhitekton Toma napravio svoju salonitansku historiju*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb 1992, 10.

47 Koja je „trebala ostati ista“ (dakle, postojala je prije 1272).

48 DS, V, 41. Et via que est inter domum Marini Villani et Michaelis de Bincola, eundo ad viam Omnium Sanctorum, que vadit ad portam muri civitatis, debeat stare sicut est.

49 MHR II, 959, 228.

50 DS, V, 41.

51 Peković, *Dubrovnik*, 46. Istočno od te kuće koja se nalazila *ad portam de Zalenga* bila je kuća Palme Pecorario: u dokumentu iz 1283. jedna je kuća Palme Pecorario locirana iznad terena Paske de Poca (zeta Bogdana Pisina!), što ne mora značiti da je to ista kuća.

Zanimljivo je da se u 14. stoljeću spominje južno od crkve Svih svetih i *kula Villano* (vjerojatno u blizini kuća Vilano iz statuta).⁵² Nikoleta, udovica Dimitrija de Vilano, uz privolu svog sina Marina prodaje (za 400 pp) njegovoj ženi Boni 1313. pola kule i dvora (*mediam turri et mediam curiam*).⁵³ Zapadno od ove kule bio je posjed Savina de Poca (unuk Bogdana Pisina!), a sjeverno posjed Orsata de Bodacia. Budući da je posjed Pisino/Poca ovdje bio zapadno (*ex parte ponentis*) od kule, a u slučaju kule Budislave kula je bila *a boream*, postoji mogućnost da se radi o drugoj kuli (uz vrata Celenga).

Miha Bincola koji se u statutu opisuje sjeverno od današnje Hliđine (kraj crkve Svih svetih) sin je Binzole Bodazie,⁵⁴ rodonačelnika roda Bincola. Miha je 1285. imao kuću na tom mjestu, zapadno od Nikole de Martinussio i Dese Bincole.⁵⁵ Unuk Miha Bincole, također Miha Frane, imao je kuću također na istom mjestu: zapadno od *casale* Fuska sina pok. Jakova de Bincole⁵⁶ koja se također nalazila južno od crkve Svih svetih. Isti Miha spominje se u *Libri reformationum* iz 1323. kao susjed Savina de Poce (unuk Bogdana Pisina). Tada je Miha morao platiti 120 perpera jer je sagradio kuću na mjestu gdje je bila kuća Šimuna Mihe de Bincola, njegovog strica (tu je kuću općina dala srušiti jer je Šimun počinio ubojstvo).⁵⁷ Iduće godine isti Miha Frane de Bincola⁵⁸ spominje se u sporu sa svojim susjedom – Savinom de Poca (unuk Bogdana Pisina): oko nekih vrata koje je Miha bio napravio u novom zidu svoje kuće, ali na terenu koji je pripadao Savinu, i to na mjestu drugog starog zida istog Savina koji je tada bio *ruina*.⁵⁹

52 Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), fond: Diversa de cancellariae, sv. 1 (1313).

53 Koje prema sjeveru graniče sa kućom Orsata Bodacie, zapadno sa Savinom Poca, a južno je drugi dio kule. Sjeverno je bila *via comunis*.

54 On je sin Binzole Bodacie (dakle, rodonačelnik roda Bincola koji se odvaja od Bodacia); imao je sinove Vitala (kćer Tise) i Symona i Franciscusa. Vidi: Irmgard Manken, *Dubrovački patricijat u 14. veku*, I, SANU, Beograd 1960, 141.

55 MHR, II, 756, 259/260.

56 Sačuvana je i mjera kuće: *quod est in longitudine passus 2 (=4,096m), et partes duos de paso de leuante in occidentem* 11. V. 1297.; MHR II, 809, 279. Zapadno od teritorija Matije Mence „koji je nekad pripadao Kalendi Bodacie, a prema jugu s komunalnom ulicom (to se poklapa sa statutom 1272)“.

57 *Monumenta Ragusina, Libri reformationum*, sv. I, IMSHSM, sv. 10, Zagreb, 1879, 88: *Item in dicto maiori consilio capta fuit pars nullo discrepante, quod pro redificatione domus, quam Michael, filius Francisci de Binzola fecit de parte domus Simonis Michelis de Binzola, que fuit destructa et vasta(ta) per comune occasione cuiusdam homicidii olim perpetrati per dictum Simonem, ipse Marchus? Teneat solvere communi ypp CXX et ipse domus libere remaneat ipsi Michaeli ita, quod commune raguseum dicta occasione nullum habeat ius in ea, quod si non solverit, teneatur destruere dictam domum et eam reducere in illo statu quo fuerit tempore destructionis et pro dicta redificatione nullam sentiat penam a communi. Die XVII julii. Dobre de Sorco, Nichfo de Bodaza camerlingi cominis contenti et confessi fuerunt, se habuissent et recepissent dicto Michele pro redificatione dicte domus ypp. CXX. Vekarić, *Vlastela*, sv. 2, 84; Manken, *Dubrovački*, 133.*

58 DAD, Diversa notariae, f. 65.

59 Vidi odredbu statuta: O vjerovnicima onih kojima se zbog zlodjela oduzima imovina. DS, III, 43.

Kula Marina Celipe

Prema Beritiću, kula Marina Celipe nalazila se na bedemu staroga grada blizu (sjevernog kraja) današnje Tmušaste ulice – tu se danas nalazi svod koji ide preko ulice 20 metara od današnje Strossmayerove ulice.⁶⁰ Tmušasta je ulica ostatak slijepog prilaza u vlasteoski blok koji je Planić-Lončarić prepoznala sjeverno od Strossmayerove, južno od Gučetićeve, zapadno od Pracatove i istočno od Božidarevićeve (takav oblik dobiva nakon regulacije 1296). Ona smatra da je južna linija bloka bila vezana uz potez gradskih fortifikacija (prema njoj u Strossmayerovoj) te na tu liniju stavlja kulu Marina Celipe (južni dio Tmušaste) i vrata Mence (južni dio Pracatove). Južna linija bloka je dakle, prema Planić-Lončarić, bila granica između staroga grada i predgrađa koje se oblikovalo sjeverno, a unutar bloka se nalazila i crkva sv. Barbare.⁶¹ Ovaj vlasteoski blok bio je vrlo velik, a kroz njega nisu prolazile javne ulice (uz Tmušastu, jedan slijepi prilaz vodio je i iz istočne strane, iz Pracatove ulice). Na vanjskom obodu bloka vjerojatno su postojali objekti u vlasništvu vlasnika (vlastele) a drvene kućice zavisnih stanovnika u unutaršnjem dijelu bloka. Takvi blokovi su u potpunosti bili kontrolirani od strane vlasnika zemljišta, kao i njihovi slijepi prilazi koji nisu bili javne ulice. Objekti na vanjskom obodu mogli su biti zaštićeni i privatnim zidovima oko bloka ili fortificiranim objektima (kulama).

Kula Marina de Celipe (*Turris Marini Celippe*) spominje se u jednom dokumentu iz 1281. godine uz posjed Marina Celipe.⁶² Za Marina de Celipu znamo da je 1253. godine, prilikom potpisivanja saveza između Dubrovnika i Bugara, bio član Velikog vijeća.⁶³ Udovica Marina Cilipe i njegov sin Ivan imali su oko 1300. godine posjed istočno od kuće Volcassija a istočno i južno od općinskog trga (*platea comunis*). Južno od njih locirana je kula Valija Sersija. Međutim, posjed Marije i Ivana Celipe ne može se sa sigurnošću locirati u taj blok.⁶⁴

---

60 Beritić, *Urbanistički*, 15.

61 Marija Planić-Lončarić, *Osnovna škola "Miše Simoni" u Dubrovniku (palača i vrt u Gučetićevoj ulici, objekti u Pracatovoj): analiza razvoja i stanje*. Zagreb 1984.

62 Tada Leonardo de Cessigusso na Marinovom posjedu prodaje drvenu kuću Ivanu de Picinegu. MHR I, 427, 124.

63 Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 2, Vlasteoski rodovi (A-L), HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2012.

64 Naime, kuća Ivana Celipe spominje se istočno od crkve sv. Vlaha u 14. stoljeću, a tu su se nalazili i susjedni (Volcassio i Sersio). S druge strane, peč Sersija Klementa nalazila se 1283. godine kraj posjeda Domane de Guerero (sjeverno od sv. Barbare), a kuća Sersija Klemeta 1297. locirana je zapadno od kuće Bincola: istočno od te kuće bila je kuća Petra, sina Nikole Ceria, a sjeverno od Bincola bio je Marol Cereva (južno javna ulica). MHR III, doc. 811, str. 280.

Kule Zereva

Prema Beritiću, kula Ivana Zereve (*Turris Iohannis de Zereva*), nalazila se na *bedemu staroga grada*, negdje u blizini Kabogine ili Uske ulice. Beritić to potkrepljuje nalazima zidova u kući iznad ulice Kaboge (po njemu je to znak i sjevernih zidova starog grada).⁶⁵ Peković smatra da se neka kula može prepoznati zapadno od Pracatove na dijelu gdje se križa sa Strossmayerovom (prema njemu tu su bila i vrata Mence).⁶⁶ Regulacija statuta iz 1296. opisuje *ulaz* u kuću Martola Cereve iz ulice koja je išla od Place na sjeveru prema bedemu staroga grada na jugu (današnja Pracatova ulica).

Prema jednom dokumentu iz 1282. godine, općina je vodila spor s Martolom de Zereva/Cereva (oko 1240-1305)⁶⁷ koji je posjedovao dvije kule na *općinskom zidu* (*quod due turris sunt laborate super muro communis Ragusii*) kraj kuće Nikole Ceria, te ih je trebao srušiti ili se s općinom dogovoriti oko njihove upotrebe.⁶⁸ Martol tom prilikom svjedoči da su kule *antiquo tempore* posjedovali njegov otac i djed. Vjerojatno je jedna od tih kula ona Ivana Zereve, Martolova oca,⁶⁹ koja se 1282. locira ispod teritorija Benedikta Gondole. Prema Martolovim riječima, kule se ne bi trebale rušiti jer nisu bile napravljene *sine consciencia et voluntate communis Ragusii*. Štoviše, bile su sagrađene *in publico et in aperte* – uz privolu komune za obranu grada: *pro defensione civitatis* i to u vrijeme kada novi gradski bedem (*murus novus civitatis*) nije još postojao. Možemo pretpostaviti da izgradnja kula datira iz otprilike četrdesetih godina 13. stoljeća.⁷⁰ Kule su građene sigurno prvenstveno za obranu privatnog posjeda obitelji Zereva – moguće je i da je kula imala neku ulogu u previranjima protiv Venecije koji su se javili 1231/2, 1235/6, 1251/2.⁷¹ (casata Martolova oca pripadala je tzv. Judinom klanu – protiv mletačkoga kneza). Možda zato Martol u sporu iz 1282. naglašava dokazati da je kula izgrađena *uz dozvolu općine i za obranu grada*. S druge strane, u vremenima vanjske opasnosti općina se sigurno morala osloniti na vlasnike privatnih posjeda u zoni blizu bedema.⁷² S obzirom na

65 Beritić, Ubikacija, 33. Beritić ne koristi ovaj dokument o kulama Martola, već samo onaj o kuli Ivana. Beritić, *Utvrdjenja*, 15.

66 Peković, *Dubrovnik*, 57.

67 Manken, *Dubrovački*, 459.

68 MHR II, 1305, 345.

69 Manken, *Dubrovački*, 459.

70 MHR II, doc. 1305, str. 345.

71 Vekarić, *Vlastela*, 214.

72 To ne bi bio neobičan slučaj – primjerice, u Trogiru 13. stoljeća privatnici sudjeluju u obrani grada gradeći privatne kule na gradskom bedemu. Prema Ivanu Luciću, prigodom obnavljanja Trogira u 13. stoljeću, građanima je bilo dopušteno zauzeti one položaje koji su im, prema mogućnostima, bili najprikladniji za stanovanje. Najmoćnije trogirске obitelji zauzele su njima odgovarajuće reprezentativne i dobro branjive položaje. Trogirska komuna se u obrani oslanjala na plemićke rodove i njihove privatne kule i kuće kraj bedema. Prema dokumentu iz 1267, kada se za posljednjih godina vladanja kralja Bele IV. očekivao napad na grad, dijelilo se oružje za obranu grada prema strogo planiranom rasporedu. Naime u *Liber questionum* zabilježeno je kojim se

napad Uroša na Dubrovnik i neizgrađenost *novog bedema* oko Prijekoga, moguće je da su te kule služile za obranu određenih dijelova grada. *Bedem oko staroga grada* je možda bio ruševan ili čak srušen u tom razdoblju. Razvojem komunalnog sustava privatne kule u prostoru grada postaju problem, ali potreba za njihovim rušenjem sigurno je povezana i s činjenicom da je bila osigurana obrana novim sjevernijim općinskim zidom: moguće već onim oko Prijekoga. Kule su 1282. locirane *sub muro communis* – dakle kod zida koji je *tada* okruživao stari grad (moguće da su građene na mjestu gdje je zid polovicom 13. stoljeća bio ruševan, a tek kasnije sagrađen kao novi zid). Iz spora doznajemo da je Martol zadržao vlasništvo na kulama, možda i zato je te godine bio općinski sudac.⁷³ Posjed Martola Cereve nalazimo na više mjesta u predgrađu, ali u nekoliko dokumenata možemo ga locirati blizu spomenutog susjeda Nikole de Ceria i kraj posjeda Benedikta de Gondule (neke drvene kućice u najmu koje su se nalazile na posjedu Benedikta locirane su pod *sub domo Martoli de Zereua* (1281) ili *subtus turri Johannis de Zereua* (1282).⁷⁴

Ulaz u kuću Martola Cereve se i u statutu 1296. godine locira zapadno od posjeda Benedikta Gondole. Peković je primijetio činjenicu da regulacija ulica 1296. koja izrijeком spominje postojanje zida staroga grada (*murus civitatis veteris*) u pojedinačnom opisu ulice (danas Pracatove) koja u liniji sjever-jug vodi do kuće Martola navodi samo gradski zid (*murus civitatis*), što je prema njemu moguć znak da su postojala dva paralelna zida, odnosno da je Martol imao kuću na nekom *srednjem zidu*. Kao argument navodi da je prema statutarnoj odredbi iz 1272. ista ulica južno počinjala od vrata Mence koja su po njemu bila na zidu staroga grada (orijentacija ulica 1272. bila je jug-sjever).⁷⁵ Promjenu „vlasništva nad vratima“ smatra rezultatom pomicanja gradskog zida sjevernije (on ga smješta u liniju ulice Gučetićeve). Argument za srednji bedem Pekoviću je i činjenica da je potez današnje Kabogine ulice u regulaciji 1296. opisan od sjevera (Ulice od polača) južno *kroz vrata kojima se ulazi*

kućama trebaju dodijeliti baliste za obranu: *Hij sunt quibus baliste comunis in domus date sunt*. Prema popisu vidimo da su to bili provjereni plemići, članovi vijeća, koji su (njih dvanaest) bili raspoređeni uz gradske bedeme ili na strateški dobrim položajima. Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009, 67; vidi i: Irena Benyovsky Latin, *Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 28, 2010, 17-48. Monumenta Traguriensia, II, 190.

73 Vekarić, *Vlastela*, 183.

74 MHR I, doc. 545, str. 167; doc. 767, str. 240. I 1297. godine se kuća Nikolinog sina Petra de Ceria spominje južno od kuće Martola Cereve. MHR III, doc. 811, str. 2. Južno se nalazila javna ulica!

75 DS, V, 41. *Et via que est a furno Doymi, vadat ab ipso furno versus ponentem recta linea usque ad viam que descendit a porta de Menci, et vadat ab ipso furno veniendo versus levantem recta linea usque ad staciones comunis que sunt in Campo*. Treba doduše reći da je u jednom dokumentu iz 1281. kuća nekog don Petra de Mencea locirana kraj kuće Martola de Zereve. MHR I, doc. 639, str. 200. Nadalje, godine 1278. jedan posjed, koji se nalazio kraj Pracatove, opisuje se *supra viam comunis que vadat ad portam dompni Petri de Mence*. S istočne strane te ulice spominje se i kuća udovice Lampredija Mencea, majke Petra. MHR I, doc. 32, str. 9. Dakle, Mence je mogao biti susjed Martola (i njegovih predaka).

u posjed Gondola i onda prema zidu staroga grada. Peković misli da su vrata u posjed Gondola nekadašnja vrata srednjeg gradskog zida, a da su 1296. izgubila na funkciji jer je tada već postojao novi sjeverni zid oko Prijekoga.⁷⁶ To je naravno mogao biti zid (ili samo njegov dio) koji je okruživao posjed Gondola, što je bilo uobičajeno. Ulice su probijale vlasteoske blokove i dijelile ih na manje cjeline. Ipak, ovo je pitanje još otvoreno i trebalo bi ga potvrditi arheološkim istraživanjima. Svakako, iz današnje ulice Miha Pracata ulazilo se u kuću Martola Cereve koja se vjerojatno nalazila na mjestu kula iz osamdesetih (koja je 1296. možda već bila srušena). Istočno je bio posjed Benedikta Gondole, a južno Nikole Ceria i njegovog sina Petra.

„Općinski zid“ na granici posjeda Ceria i Gondola

Već spomenute susjede, Benedikta de Gondolu i Nikolu Marina de Ceria (1225 – oko 1283) navodi i dokument iz 1283. prema kojem saznajemo da Ceria traži nadoknadu za polovicu nekog zida od Benedikta Gondole. Zid lociran sjeverno, prema Benediktu Gondoli, Ceria je bio *kupio od općine (murum... totum emi a comuni Ragusii)*.⁷⁷ U dokumentu stoji da Benedikt Gondola može uz kupljeni zid prisloniti, odnosno graditi što god želi. Oba vlasnika mogu u istom zidu maknuti kamenje i tako proširiti svoju kuću. Dakle, zid im je postao zajednički te u tom smislu dogovaraju smjer nadogradnje i mogućnost otvaranja prozora. Polovica zida koji se prodao bila je dugačka kao Nikoline kuće (a sam posjed je bio bar dvostruko širi). Zid koji je od općine Ceria kupio bio je nadograđen te je opisan dio *starog zida sa zupcima (murus veteris cum merli)* i nekog *novog* također sa zupcima, koji je Nikola iznova sagradio (*Nichola laboravi de nouo*).

Dakle, zid koji je Ceria kupio od općine bio je očito dio gradskoga bedema koji je 1283. izgubio na obrambenoj funkciji, jer se na njega planira naslanjanje kuća (a jer je postojao novi gradski zid). Nikola Ceria kuće je imao južno od tog zida, a potraživao je od svog sjevernog susjeda dio sredstava uložениh u izgradnju novoga zida (jer je Benedikt htio nešto graditi na njemu). Benediktov posjed je opisan kao *territorio quod est de foris apud dictum murum*. Gondola je imao pravo graditi na *starom zidu* sve do mjesta gdje su u tom zidu bili zupci (*merli*). Spominje se i mogućnost gradnje *na novom zidu*, koji je sagradio Ceria, ali uz uvjet da se drži smjer tog zida. Na zidu se nisu smjeli otvarati prozori.

Osvrnut ćemo se na još jedan dokument koji opisuje posjed Benedikta Gondole, te spominje Nikolu Ceria i Martola de Cervu. Prema ugovoru iz 1282. godine, braća Benedikt i Damijan Gondola, sinovi Valija, dokazuju da je 1280. sin Vukasa, Pasko

76 DS, VIII, 57. (*Que quidem via transeat inter territorium monasterii S. Marie de Melita et domum Ursacii Cereve et intret per portam hedificatam in muro per quam intratur ad territoria illorum de Gondula, et taliter discurat usque ad murum civitatis veteris*).

77 MHR I, doc. 1119, str. 335.

Volcassio, kupio jedan njihov posjed *okružen zidovima*, a opisan granicama: prema brdu (sjeveru) i prema pučini (jugu) s Gondolama, istočno posjedom u vlasništvu braće Paska i Damijana Volcassio, a zapadno s ulicom koja dijeli teritorij Gondola i teritorij Paska i Damijana Volcassija (odnosno istočno je bio također posjed braće Volcassio).⁷⁸ Posjedi u predgrađu, okruženi zidovima, nisu bili neobični u razdoblju nesigurnosti i nepostojanja bedema koji su ih štitili. Tako zaštićeni posjedi često su imali prilazna vrata kojima se ulazilo u njih. Takvi zidovi uglavnom se ruše nakon regulacija 1296, a možda i ranije.

Benedikt i Damijan Gondola, kao i Pasko i Damijan Volcassio imali su osamdesetih godina trinaestog stoljeća više posjeda u predgrađu, osobito u prostoru između današnjih ulica ata i Lučarice. Spomenuti zidovima okruženi teren koji daju u zamjenu moguće je nasljeđe koje su dobili od oca Valija (*1234-1282): Valij je naime naslijedio oporučno od svog strica Ivana Gondole (Ivan sinovima svoga pokojnog brata Damijana, Valiju i Jakovu, ostavlja posjed u burgusu *illum terrenum extra portam Leonis*⁷⁹ *qui mihi pertinet*).⁸⁰ Ostale kuće Ivan Gondola ostavlja drugom bratu Grubeši u Pustijerni.⁸¹ Pasko Volcassio je posjed imao i zapadno od katedrale (uz „blok Volcassio“ koji se spominje južno od Ulice od polača u statutu 1296).

U zamjenu su Gondole dobili pravo na drugo zemljište (odnosno dobili su *cartam* prema kojoj Volcassiji 1273. godine od samostana sv. Šimuna kupuju posjed).⁸² Taj se posjed sv. Šimuna nalazio *izvan zidina staroga grada*. Opatica Gaya čak navodi i razlog prodaje samostanskog posjeda Vukasu Ivaniću kada kaže da to radi *zbog potrebe završetka posla na samostanskoj crkvi*. Samostan sv. Šimuna nije tom prodajom izgubio sav teren u burgusu.⁸³ Lokacija posjeda je prvenstveno opisana susjednim nekretninama: prema pučini i brdu te prema istoku i zapadu graničio je već s posjedima sinova Valija Gondole, a djelomično jednim uglom prema istoku s posjedom sinova Vukasa Ivanića. Čini se da se radilo o posjedu koji je površinom manji od onoga koji su braća Gondola dali u zamjenu jer su uz njega Gondole dobili

78 MHR II, doc. 938, str. 221. Vidi i: Marija Planić-Lončarić, Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, 1988/1989, 65-75, 70.

79 Prema Pekoviću, Lavlja vrata su se nalazila na mjestu križanja Strossmayerove i Lučarice, a potvrđuje to i arheološkim istraživanjima provedenim u Zavodu za zaštitu spomenika 1987. kada je na tom mjestu nađena kružna građevina za koju Peković smatra da je gradska kula s vratima. Tu je našao i gradski zid južno od Strossmayerove. Peković također identificira temelj zida uz sjevernu (!) stranu Strossmayerove ulice (debljine 1 metra) na južnom vrhu Pracatove ulice u smjeru istok-zapad, te kulu s gradskim vratima identificira zapadno od te ulice – smatra da je ulica nastala prije regulacija 1272. pa je njen dio oko Tmušaste nereguliran.

80 *Codex diplomaticus, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae*, 1-17, Smičiklas T. – Kostrenčić M. – Laszowski E. (ur.), Zagreb, 1904-1981, (dalje: CD), sv. III, br. 190.

81 M. Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike*, 12-13, 18-19.

82 Samostan prodaje svoj posjed zbog potrebe izgradnje samostana (*propter necessitatem complendi opus laborerii ecclesie*).

83 Ipak, činjenica je da je samostan sv. Šimuna prodao tek dio svog terena, npr. MHR, d. 520, 158.

i dodatnih 200 solida u novcu (a možda se radilo i o fiktivnoj zamjeni – *de facto* o prodaji, koja se ponekad vršila zbog izbjegavanja prava prvokupa).⁸⁴ Kao mjera terena navodi se *in terminis Nicholai Cerie extra antiquum murum civitatis* odnosno navodi se da je posjed toliko dugačak koliko su široki kuća Nikole Cerie s dvjema međama. Međe su se nalazile pokraj (susjednih) kuća Martola de Zereue i Geruasija de Marino (jedna međa sa strane istoka druga sa strane zapada). Čini se da je Ceria nekad imao veći posjed jer se unutar njegovih starih međa 1280-ih nalaze posjedi drugih vlasnika (*extra antiquum murum civitatis*).

„Općinski“ zid Matije de Balatia

Prodaja općinskog zida se spominje pedesetih godina trinaestog stoljeća: u literaturi je poznat i dokument iz 1254.⁸⁵ prema kojem je općina prodala Matiji *filius Balatie* dio starog gradskog zida (*antiquus murus*) čiji je potez išao od Vrata od Pustijerne⁸⁶ do kuće Gondola koja se nalazila južno od tog zida.⁸⁷ Kuća Gondola je opisana kao kuća koja je nekad pripadala Grubiši Gondoli,⁸⁸ a tada je bila u vlasništvu njegove kćeri Bone. Spominje se i dužina zida od oko 6 bracolara i visina „od žive stijene“ 10 bracolara.⁸⁹ Prema ovim vlasnicima može se otprilike locirati i gdje se nalazio ovaj potez općinskog zida (o čemu je već pisala N. Grujić).⁹⁰ Bona Gondola je naime naslijedila kuću od svog oca Grubiše Gondole za koju znamo da se nalazila u Pustijerni; prema već spomenutoj oporuci⁹¹ Ivana Gondole iz 1234. Ivan i njegova žena Dobroslava⁹² (nemajući direktnih nasljednika) nekretnine u Pustijerni ostavili su svojim rođacima i crkvenim ustanovama: Ivanovom bratu Grubeši i samosta-

84 O tome više u: Irena Benyovsky Latin – Sandra Begonja, Notarski dokumenti i urbana povijest: primjeri dalmatinskih gradova 13. stoljeća, *Povijesni prilozi*, u tisku.

85 CD, IV, 547-548.

86 Beritić, *Urbanistički*, 11.

87 Slažemo se s mišljenjem N. Grujić koja kuću Grubeše odnosno Bone locira od bedema čiji se dio prodaje Bincoli (Beritić je smatrao da se kuća nalazi sjeverno od zida, što je preuzeo i Peković). Nada Grujić, Dubrovnik – Pustijerna. Istraživanja jednog dijela povijesnog tkiva grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 10, 7-39; Beritić, *Utvrđenja*, 14; Mihajlo J. Dinić, *Odluke veća dubrovačke republike*, I, SAN, Beograd 1951; M. Planić-Lončarić, *Zajednički prostori stambenih zona srednjovjekovnog Dubrovnika*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, 1988-1989, 65-75, 70.

88 Ivanov mlađi brat Grubessa (1222-1256) bio je oženjen kćerkom Damjana Jude. Kćer Grubiše Bona dala je ime kasnijem rodu Buni, a koja se oženila za de Bistija. Vekarić, *Vlastela*, sv. 2, 91-92.

89 CD, IV, 478.

90 Bracolari su uglavnom u literaturi prevedeni sa „laktovima“ iako ima naznaka da je to bila dubrovačka motka, možda dvostruko duža od lakta. O tome vidi: Benyovsky Latin – Begonja, Notarski dokumenti, u tisku.

91 Beritić, *Utvrđenja*, 14; Beritić, *Ubikacija*, 30; Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, 287.

92 Manken, *Dubrovački*, 261.

nu sv. Ivana u Višnjici kraj Dubrovnika. Od tri kuće u Pustijerni, dvije ostavljaju samostanu (jednu prethodno kupljenu od Marina Zereve) a jednu bratu Grubeši (onu koju je u nasljeđe dobio od oca, koja se nalazila uz već postojeću Grubišinu). Grubiša tada ima bar dvije kuće u Pustijerni. N. Grujić locira te kuće u Pustijerni u središnjem dijelu bloka koji je između Stuline i Gradićeve: kuća Grubiše sjevernije a Ivana južnije, na samom južnom kraju bloka.⁹³

Beritić je činjenicu o prodaji dijela zida smatrao dokazom nefunkcionalnosti starog zida i izgrađenosti onog konačnog oko Prijekoga. Peković pak smatra da je nemoguće da se konačni bedem sagradio već sredinom 13. stoljeća. On smatra da se dio starog gradskog zida prodavao da bi vlasnici na njega mogli prisloniti kuće. Sredinom 13. stoljeća, u vrijeme realne opasnosti iz zaleđa, stari grad nije mogao ostati nezaštićen – prodaja dijela zida sugerira ili postojanje nekog sjevernijeg obrambenog sustava ili preuzimanje obrane i popravka staroga zida od strane privatnika. Teško je pretpostaviti da je već sredinom 13. stoljeća bio sagrađen konačni sjeverni zid, kako predlaže Beritić.

“Stari” i “novi” zid kraj posjeda Vukasa Ivanića

Dosada je u literaturi već analiziran jedan spor iz 1258. godine u kojem se spominju *stari i novi gradski bedemi* koji su postojali prije konačnog sjevernog poteza iznad Prijekog. Međutim, dokument je vrlo različito interpretiran budući da daje prilično nejasan opis terena i njegovih granica. Naime, 1258. godine⁹⁴ Vukas Ivanić je bio u sporu s Ugarskom, ženom Domanje Guererija. Ungara je sporila s Vukasom jer je ovaj htio napraviti zid *extra muros civitatis Ragusii*, i to na terenu njenog muža Domanje.⁹⁵ Ungara je preko svoga odvjetnika Andrije Zereve osporavala Vukasom da gradi temelje na mjestu gdje je planirao jer bi tako pripojio dio posjeda Guerera. Vukas pak preko svog advokata odgovara da je zid napravio na svom teritoriju, a ne na teritoriju Domanje Guerera, te je kao dokaz predočio stariju ispravu iz 1255. godine.⁹⁶ U njoj je prikazan jedan drugi spor o razgraničenju između Vukasa i posjeda samostana sv. Šimuna.⁹⁷ (Samostan redovnica sv. Šimuna nalazio

93 Grujić, Dubrovnik – Pustijerna, 36 (bilješka 55). U Pustijerni je postojala i kula obitelji Resti, a notarski dokumenti spominju podjelu imovine između sinova Matije – braće Šimuna i Vukasa. Kula je nakon podjele pripala Šimunu. MHR, IV, d. 36, 27.

94 CD, V, 612. Dokument je objavio i Peković, *Dubrovnik*, 83-84.

95 Taj je plemićki rod izumro krajem 13. stoljeća. Za Domanu Guerera znamo da je imao posjed sjeverno od Miha de Gherdusija. Gherduso je oporukom iz 1295. kćerima ostavio kuće i posjed koji su sjeverno graničili crkvom sv. Barbare (sjeverno od Strossmayerove), a južno crkvom sv. Šimuna (u predjelu Kaštel); MHR IV, 1284.

96 Radi se o ispravi koja je ušla u sam zapisnik spora između Vukasa i Ungare Guerera.

97 Samostan Sv. Šimuna je zastupala opatica Gaya, kćer Gervazija Marina. CD, V, 612.

se u predjelu Kaštio,⁹⁸ ali je imao više posjeda i na prostoru burgusa.)⁹⁹ Naime, Vukas dokazuje granice svog posjeda na temelju granica s posjedom sv. Šimuna te opisuje gdje se taj posjed nalazio. Na temelju te odluke iz 1255. godine donešena je i odluka u sporu iz 1258. s Ungarom u Vukasovu korist.¹⁰⁰ Opis posjeda sv. Šimuna iz 1255. je najviše pažnje privukao zbog spomena “starih” i “novih” gradskih bedema.

Opis posjeda nije baš jasan: radi se svakako o sporu oko posjeda koji se nalazi *extra muros Ragusii*, a vodi se o (!) 57 bracolara od staroga zida grada (*muro veteri civitatis Ragusii*) Dubrovnika prema brdu (sjeveru, op. a.) sve do posjeda Sv. Šimuna i od novog zida grada Dubrovnika (*muro nouo civitatis Ragusii*) prema brdu (sjeveru, op. a.) do spomenutog posjeda o 56 bracolara. Općinski su arbitri konačno presudili „da se od znakova SI prema brdu (sjeveru, op. a.) bez prekida pruža posjed Sv. Šimuna. I od gore spomenutih znakova sa strane grada Dubrovnika se pruža općinska cesta od istoka sve do zapada i iznad općinske ceste Vukas Ivanić prema gradu (jugu) ima svoj posjed bez prekida“. Također su izmjerili da „od starog zida grada Dubrovnika prema brdu (sjeveru) sve do stijena koje imaju takav znak SI je 57 bracolara i od novog zida grada prema brdu (sjeveru) sve do spomenutih znakova je 56 bracolara“. Prije razvitka komunalne administracije prostor dubrovačkog predgrađa bio je razgraničen međašima na način kako je to uobičajeno za izvangradski prostor u kasnijim stoljećima.¹⁰¹ Dakle, prema opisu je između posjeda Vukasa i samostana prolazila neka općinska ulica od istoka prema zapadu – južno od nje je Vukas imao svoj posjed, a sjeverno je bio posjed sv. Šimuna označen međašima izmjerenim 57 bracolarija od starog zida prema sjeveru. Spor se vodi o posjedu 56 bracolarija od novog gradskog zida prema sjeveru.¹⁰² Tu se (očito ne slučajno) formira i javna ulica koja poštuje zatečeni vlasnički odnos.

Spomenuti izvor se različito interpretirao u historiografiji:¹⁰³ dio istraživača (Beritić, Medini) svoje tumačenje temelji na prvom dijelu opisa u kojem se navodi

98 Samostan se spominje od početka 12. stoljeća (1108). CD, II, 20; Beritić, Ubikacija, 77.

99 Neke je davao u najam, a tijekom 13. stoljeća spominje se prodaja nekih zemljišta koje je samostan imao na području. To je bilo potrebno jer je tijekom 13. stoljeća crkva više puta popravljana, a čini se da je osobito bila stradala u požaru 1296. (*pro recuperacione et hedifficacione monasterii sancti Simeonis ab ignis incendio consumati*). MHR IV, d. 784, 270.

100 S time da je Vukas morao paziti da ne zauzme općinsku cestu koja je od istoka do zapada imala 9 palmi (ova je širina kasnije određena statutom iz 1272).

101 Međaši se spominju tijekom cijelog srednjeg vijeka na dubrovačkom području. Vidi: *Libro negro del astarea*, prir. Ante Marinović, HAZU, 2005, 11; Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, HAZU, Dubrovnik 1989, 30. Radilo se o kamenim oznakama koje su od predkomunalnog razdoblja ukopavane na granicu posjeda, a inicijali vlasnika posjeda bili su urezani skraćenim inicijalima. CD, IV, d. 352, 518; V, d. 590, 70; MHR II, 1315. Ove granice (*termini*) i međaši (*fundamenti*) morali su se poštivati prema odredbi statuta iz 1272. iako se postupno gube iz upotrebe. *De fundamentis inventis sub terra: Fundamentum inventum subter terram vel equale ad terram, habeatur pro termino et fine illius territorii in quo invenietur*. DS, V, 18.

102 Marija Planić-Lončarić, Ceste, ulice i trgovi srednjovjekovnog Dubrovnika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 29, 1990, 157-169, 161.

103 Beritić nije analizirao spor Vukasa i Ungare iz 1258. godine.

teritorij samostana, te smatraju da se opisuje udaljenost gradskih zidova od granica tog posjeda – s time da opis 57 bracolara od „starog zida prema brdu“ tumače sjeverno od starog zida do (južne granice) teritorija sv. Šimuna, a 56 bracolara od „novog zida prema brdu“ tumače južno od novog zida do (sjeverne granice) posjeda sv. Šimuna. Pri tome samo pretpostavljaju gdje je mogao biti novi zid, jer se “ne zna točna veličina samostanskog posjeda”.¹⁰⁴ Milorad Medini, koji je prvi analizirao podatke o bedemima iz spomenutog dokumenta, *srednji* zid stavlja oko Prijekoga,¹⁰⁵ pretpostavljajući da posjed samostana može biti najviše dužine oko 100 metara. Kao argument navodi i da se 1296. godine Prijeki put još naziva *costeria burgi* (na hridinoj obali burga). To bi značilo da je sredinom 13. stoljeća posjed sv. Šimuna bio vrlo velik. Medini kao i ostali istraživači su *bracolarije* iz ovog dokumenta prevodili kao lakte (*brachia*), pa su 57 bracolara izjednačili s 31,35 metara (dubrovački lakat = 0,55 m). Također, 56 bracolara izmjereno je 30,8 metara. Ipak, bracolarij (braconarij) ili brazolar ima značenje i motke ili palice određene dužine kojim se obavlja mjerenje.¹⁰⁶ Treba uzeti u obzir činjenicu da je poznata dužina bracolarija u nekim dalmatinskim komunama. Uglavnom je bila dvostruko veća od komunalnog lakta.¹⁰⁷

I Ivica Žile je također smatrao da lokacija novog zida ovisi o nepoznatoj činjenici veličine posjeda sv. Šimuna: prema njemu, posjed samostana je u dokumentu opisan kamenom međašom 57 bracolara (prema njemu 57 lakata) sjeverno od starog zida, a 56 bracolara od novog: on tom argumentu dodaje i arheološke nalaze – nalazom ulomka romaničkog gradskog zida (140 cm) u baroknoj palači Kaboga (nešto južnije od ulice Između polača) i ostatkom bedema širine 150 cm u istoj ravnini u prostoru Ragusine. Prema I. Žili, linija tih ostataka bedema u smjeru istok-zapad, koja bi spajala ta dva fragmenta bedema, mogla bi predstavljati fortifikacijski sustav kojim je bilo utvrđeno „predgrađe sv. Vlaha“ (potez iz palače Kaboga prema samom jugozapadnom rubu crkve sv. Vlaha ulicom Željarica do Ragusine).¹⁰⁸ Isti sustav je prema

104 Beritić, *Utvrđenja*, 18.

105 M. Medini je smatrao da je prostor koji se regulira statutom 1272. morao biti branjen nekim zidom sa sjeverne strane, te smatra da je „novi“ gradski zid išao paralelno sa starim gradskim – jer oba su *versus montem* – u daljini od 113 lakata (oko 57 metara) – plus nepoznata širina zemljišta sv. Šimuna (on pretpostavlja da to može biti najviše 100 metara). Medini, *Starine*, 150-151.

106 Marija Zaninović-Rumora, *Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 52, 2010, 173-188.

107 To bi moguće značilo da je i u Dubrovniku taj odnos bio: 1 sežanj (*passus*) – 2 bracolarija (*brazzolarij*) – 4 lakta (*brachii*) – 6 stopa (*pes*) – pedalja (*palmus*). Do sada nije bila poznata dužina dubrovačke motke. Marija Zaninović-Rumora, *Korčulanske mjere za dužinu i površinu u razdoblju od 15. do 19. stoljeća*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 27, 2009, 103-120; Josip Kolanović, Šibenski metrološki sustav u 15. stoljeću, *Arhivski vjesnik*, 37, 1994, 189-207.

108 Taj je bedem bio širine 150 cm, u smjeru istok-zapad, što upućuje da se radilo o gradskom, a ne o privatnom zidu (zapadni gradski bedem koji je okruživao predgrađe polovicom 13. stoljeća bio je također širok tri dubrovačka lakta / 1,53 metra), čiji se ostaci mogu vidjeti iznad Bokara. Ivica Žile, Fortifikacijski sustavi u svjetlu recentnih arheoloških nalaza, *Dubrovnik*, 2, 1993, 223-228;

Žili morao biti poništen prije 1296. i izgradnje konačnog sjevernog zida. Žile pretpostavlja da je zid bio privremen, što jasno pokazuje kasnija regulacija ulica u smjeru sjever-jug koja se proteže sjevernije od tog zida. Uz dokument o sporu iz 1258. Žile veže i otkriće kamenog međaša nađenog kraj crkve sv. Vlaha u Dubrovniku – na čijem su čelu i pri vrhu južne stranice uklesana dva slova SI!¹⁰⁹ To je prvi nalaz takvog međaša koji se spominje u arhivskim dokumentima. To bi naravno također pretpostavljalo da je posjed sv. Šimuna bio vrlo velik sredinom 13. stoljeća, što bi bilo neobično s obzirom na veličine čestica koje se spominju u tom razdoblju. Treba reći i da je samostan sv. Šimuna imao veći broj parcela u burgusu, i ne možemo sigurno tvrditi da je rečeni međaš vezan uz ovaj dokument. Ipak, ovi arheološki nalazi neosporni su dokazi postojanja neke privremene fortifikacije u burgusu.

Drugo tumačenje položaja “novog” zida (Ž. Peković) veže se uz daljnji opis u prijepisu iz 1255. godine. U drugom dijelu opisa se jasno govori da su međaši s oznakom *SI* bili 57 bracolara od starog zida, a 56 bracolara od novog: ne spominje se posjed sv. Šimuna. Prema tumačenju Pekovića to je argument da se za poziciju „novog zida“ ne može „zbrojiti“ veličina samostana sv. Šimuna. Zauzima stav da upravo drugi dio opisa koji spominje točno određuje udaljenost između starog gradskog zida (prema njemu u Strossmayerovoj ulici!) i nekog novog *srednjeg* zida (dakle $57+56=113$ lakata – oko 57m).¹¹⁰ Postavlja ga pravcem današnje Ulice za Rokom i Gučetićeve. Prema Pekoviću, taj se pravac povezivao sa Kaštelom na istoku. On te podatke povezuje i s opisima kroničara. Peković smatra da je prije konačnog ozidavanja grada izvršeno nekoliko proširenja određenih gradskim bedemima sjeverno od starog gradskog zida.¹¹¹

Sve dosadašnje analize ovog dokumenta interpretiraju nazive gradskih zidova kao „zid prema sjeveru“ (valjda za razliku od „starog zida prema jugu“), a ne kao udaljenost od zida prema sjeveru. U notarijatu gradski se bedem nigdje ne naziva *murus versus montem* već samo *murus*, *murus antiquus*, *murus novus*, *muris veteris civitatis*, a *versus montem* je uvijek upotrebljavan isključivo kao izraz za određivanje granice (prema brdu, sjeveru). Konačno, upitno je zašto bi se u sporu oko granice posjeda – sjeverne Vukasovićeve i južne sv. Šimuna opisivala sjeverna granica posjeda sv. Šimuna.

Cijeli opis položaja posjeda sv. Šimuna, međaša i udaljenosti od zidova bio bi zapravo logičan samo ako bi se od *staroga zida* prema sjeveru i *novog zida* prema

Ivica Žile, Rezultati arheoloških istraživanja u palači Kaboga 2-4 u Dubrovniku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16, 1992, 19-28.

109 Ivica Žile, Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Vlaha u povijesnoj jezgri grada Dubrovnika, *Starohrvatska prosvjeta*, 35, 2008, 185-193, 188.

110 Zanimljivo je primjetiti da, ako bi prihvatili tezu Pekovića, a bracolarije pretvorili u dužinu dvostruko veću od lakta, linija mogućeg srednjeg bedema bila bi tamo gdje je I. Žile pronašao ostatke neke fortifikacije u smjeru I-Z.

111 Peković, *Dubrovnik*, 86-87.

sjeveru opisao *smjer*, a ne *naziv* zida.¹¹² To bi zapravo značilo da se uopće ne radi o nekom sjevernijem gradskom zidu već o *novom dijelu* gradskog bedema koji je bio u približno istoj liniji sa starim zidom. Tada bi njihova udaljenost prema teritoriju samostana bila ista kao i njihova udaljenost prema međašima. Nadalje, činjenica je i da se spor vodi *extra muros civitatis Ragusii*, a da se prostor izvan *bedema staroga grada* tijekom cijelog 13. stoljeća naziva redovito u notarijatu *burgus*.¹¹³

Vidjeli smo da mogućnost pojačanja obrane staroga zida u vrijeme dok se možda gradio novi sjeverni potez sugeriraju i neki drugi dokumenti. Ali ovo je tek hipoteza koja se treba još potvrditi dodatnim istraživanjima.¹¹⁴

Zaključak

Prema ovim dokumentima možemo zaključiti da su privatne kule građene u zoni između staroga grada i predgrađa bile vezane uz vlasteoske posjede koji su se tu oblikovali. Te su kule osiguravale zaštitu vlasnicima posjeda u slučajevima unutrašnjih sukoba, a osobito u slučaju vanjskog napada. Ujedno su pojačavale zaštitu staroga grada. Bedem staroga grada se sredinom 13. stoljeća djelomično prodaje, možda i zbog nefunkcionalnosti i ruševnosti. Postojanje nekih drugih bedema oko predgrađa trebalo bi potvrditi arheološkim istraživanjima. Sigurno je da sve fortifikacije unutar grada već 80-ih i 90-ih trinaestog stoljeća postaju nepotrebne jer nakon izgrađenosti sjevernog obrambenog sustava grada gube na funkciji. Štoviše, privatne kule i privatizirani dijelovi općinskog zida postaju i nepoželjni jer se njihovo postojanje nije uklapalo u ideju komunalnog grada, ali niti planiranja novih stambenih četvrti u predgrađu. Novi se bedem oko sjevernog predgrađa sv. Nikole (Priječkog) sagradio krajem 13. stoljeća, a njegova je izgradnja tekla postupno i s prekidima. Izgradnja novog zida počela je vjerojatno sa zapadne strane i u prvoj fazi zaštitila predgrađe zapadno od crkve Svih svetih i današnje Široke ulice. Na istoku je tada zaštita bio Kaštel, a u središtu upravo privatne kule i zidovi oko vlasteoskih posjeda kao pojačanja obrane staroga grada i predgrađa južno od Place.

112 Dakle, trebalo bi prevesti da je od starog zida u smjeru brda do teritorija (i međaša) samostana sv. Šimuna bilo 57 *bracolar*, a od novog zida grada prema sjeveru do teritorija (i međaša) bilo 56 *bracolar*.

113 Pod pojmom grada do 1272. se podrazumijevao stari grad na stijenama (predjeli kaštio, sv. Petar, Pustijerna). Treba ipak reći da notarska terminologija nije uvijek bila sukladna administrativnoj. Tako statutarna odredba iz 1272. „O ulicama“ (*De viis*) regulira ulice u predgrađu. Već prva rečenica te odredbe naznačuje da se ne pokušava urediti samo posjedovno-vlasnički odnosi već i provesti jurisdikcija nad dijelom burgusa te ga tako pridodati „gradu“. Prema toj odredbi, grad se administrativno i pravno proširio. Starom gradu (*urbi Ragusii*) pridodan je novi dio (*nova civitas*) koji se nekad zvao predgrađe (*burgus*). DS, V, 41.

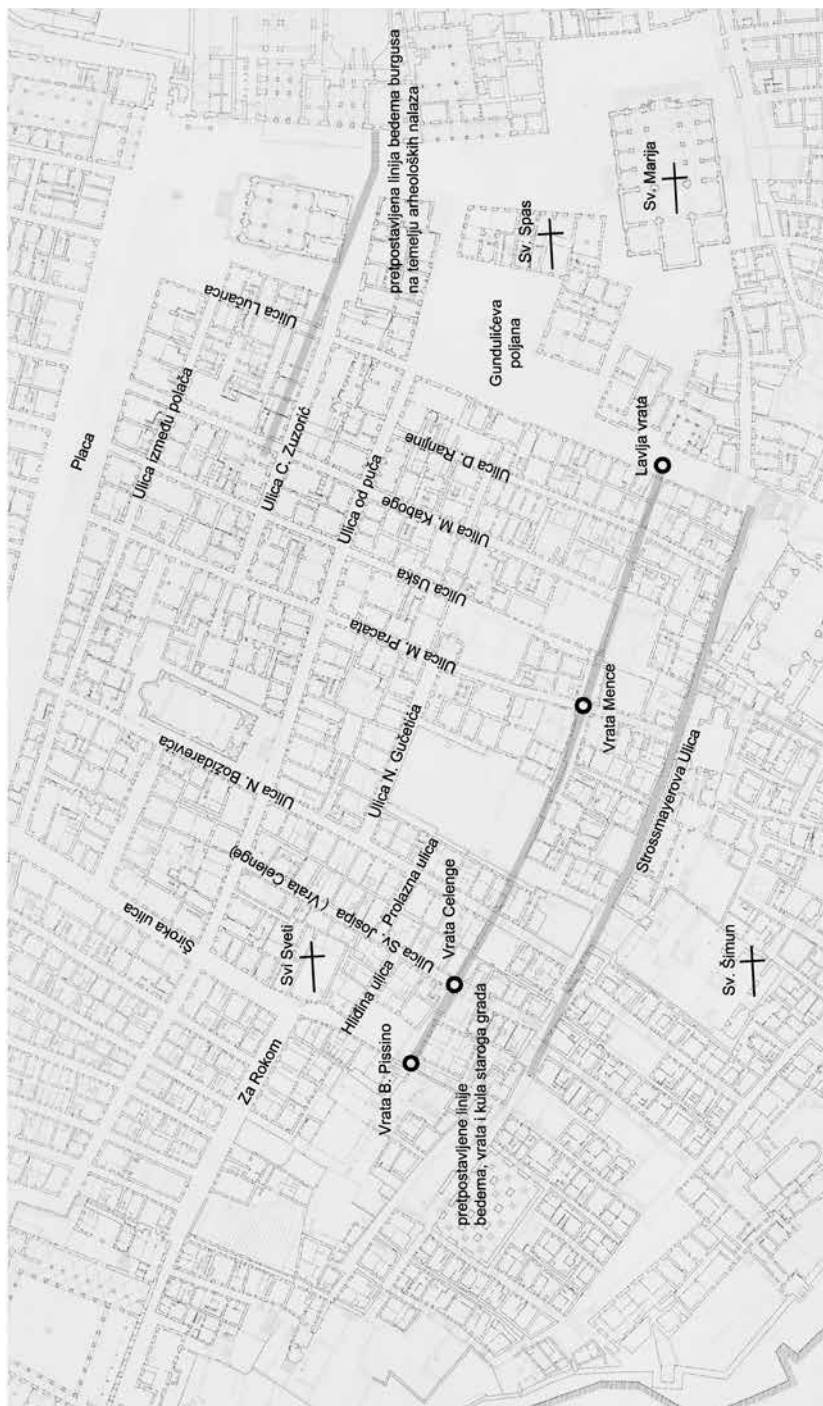
114 O ostacima zida pronađenim u Strossmayerovoj ulici vidi: Peković, *Dubrovnik*, 57.

SUMMARY

The defence of the outskirts of Dubrovnik in the middle of the thirteenth century. Addendum to the research of the private towers

The northern line of *new Dubrovnik ramparts* encircled the city at the end of the 13th century more or less in the present day proportions, except for one part around the Dominican monastery, and encompassed the *infra muros* of all the outskirts. Until that time the outskirts (formed outside the *ramparts of the old city* from the pre-municipal period) were protected by a castle on the east (around the area of the cathedral) and possibly by some partial temporary fortifications. One large role in the defence of the outskirts was that of private citizens who, for their own safety as well as public safety, built towers and walls around their own property on the ramparts of the old city. In this paper the position of the towers are reconstructed and their defensive significance is analysed in regards to the other defensive fortifications *verus montem* in the mid-13th century.

Keywords: Dubrovnik, Dubrovnik ramparts, private towers, fortification, outskirts

Prostor dubrovačkog burgusa u 13. stoljeću, s ucrtanim današnjim ulicama